

SIYASAL SİSTEMLERİN BİR İDEOLOJİK SORUNU OLARAK DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ**

Ali Yaşar SARIBAY*

I. Giriş

İnsan hakları sözkonusu edildiğinde, düşünce özgürlüğü gibi önemli bir konuyu, özellikle gündeme getirmek zorunlu olmaktadır. Çünkü, düşünce özgürlüğü, bir yandan düşünen bir varlık olan insanın varoluşundan kaynaklanan temel bir hak; öbür yandan, insanca yaşama isteğine yönelik olarak neleri, niçin istediğimizi ya da neleri niçin istemediğimizi açıkca belirtebilmenin zorunlu bir koşuludur.

Ancak, genellikle özgürlük felsefi ve sosyolojik bir kavram olarak hem değer yüklü, hem de çeşitli durumlara ve çıkarlara göre yorumlanan, çok boyutlu karmaşık bir/olguyu anlatmaktadır. Bundan dolayı, konusu düşünce özgürlüğü olan bir bildiri için, belirli bir sınırlama yapmayı, ilk başta gerekli görmekteyiz. Biz burada, düşünce özgürlüğünü öbür boyutlarını da tamamen gözardı etmeden ideolojik boyutuyla siyasal sistemler çerçevesinde ele almayı denemeye çalışacağız.

Başka bir anlatımla, asıl konumuz "siyasal sistemlerin birer ideolojik sorunu olarak düşünce özgürlüğü" olmaktadır. Konumuzu bu şekilde belirleyen kavram olarak özgürlüğe ilişkin nedenler yanında, başka nedenler de bulunmaktadır:

Birincisi, farklı siyasal sistemlerin meşruluk temellerini oluşturan farklı ideolojilerin *insana ve insana ilişkin* sorunlara değişik açıdan bakmalarının, genel olarak insan haklarını özel olarak da düşünce özgürlüğünü de belirtmekte oluşlarıdır. İkincisi, düşünce özgürlüğüne konulan sınırlamaların öncelikle her siyasal sistemin kendi hakim ideolojisinden kaynaklanması; dolayısıyla bunun niteliği ne olursa olsun her siyasal sistemin (bazen konjonktürel, bazen sürekli) ortak sorunu olarak belirmesidir. Üçüncüsü, bu ortak sorunun aşılmasının çözümünün gene ideolojik düzeyde gerçekleştirme olasılığının bulunmasıdır: Düşünce özgürlüğünün önüne her hâkim ideolojisi tarafından konulan engellerin kaldırılmasının tek çözümünün, ideolojilerin serbest yarışmasını sağlamak olmasıdır. Dolayısıyla, çoğulcu siyasal sistemleri savunmak için ideolojik bir savaşım verilmesi zorunluluğun doğması, düşünce özgürlüğünün bütün özgür toplumların felsefi temeli olduğu bilincinin yaygınlaştırılmasıdır.

* Bursa Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Asistanı

** Bu yazı, büyük ölçüde "Avrupa İnsan Hakları Sempozyumu'na (29-30 Nisan 1980 — Bursa) sunulan bildiriye dayanmaktadır.

Bu söylediklerimiz, aynı zamanda, büyük ölçüde, bildirimiz boyunca dile getirdiğimiz önermelerdir de. Bizi bu önermelere ulaştıran düşünsel süreçte bazı kavramsal açıklamaların yapılması da gerekmektedir. Çünkü, bu açıklamalar, kanımızca, hem önermelerimizin netlik kazanmasını sağlayacak, hem de düşünce özgürlüğüne ilişkin çeşitli boyutların anımsatılmasına yardımcı olacaktır.

II. Kavramsal Açıklamalar:

Düşünce özgürlüğünden neyi anladığımız açıklıkla belirtebilmek için kavramın iki ögesi, yani "düşünce" ve "özgürlük" üzerinde, ayrı ayrı, kısaca durmamız gerekmektedir. Bu işlem de bize, ilk bakışta, düşünce özgürlüğünün hukuki ve felsefi iki boyutunu kısmen açıklamış olacaktır.

A. Düşünce:

Kişinin ağzından ya da kaleminden çıkan her ifadenin bir düşünce sayılamayacağı hususu, hangi ifadelerin düşünce açıklamasına girebileceği sorununu gündeme getirmektedir. Bu sorun ise, hukukçulara göre hangi noktalarda düşünce hareketlerinin hukukun ilgi ve düzenleme alanına girdiklerini saptamakla açıklık kazanacaktır.

Hukukçular, düşünce ile hukuk arasındaki ilişkileri şu açılardan irdelemektedirler¹:

1. Düşüncenin serbestçe oluşumunu, edinilmesini sağlayacak özgür (liberal) ortamın hukuki gereklerini yerine getirme,
2. Açığa vurulmamış düşünce ve kanaatlerin açıklamaya zorlanmalarına engel olma,
3. Düşünce sahibinin bazı sınırlar içinde kalmak koşuluyla, hem düşüncesine uygun eylemde bulunabilmesini, hem de bunları serbestçe açıklayıp yayabilmesini sağlamak.

Yukarıda belirtilen noktaları bir süreç olarak tanımlamak gerekirse; birinci noktanın *düşüncenin oluşum öncesi aşamasını*, ikinci noktanın *saf düşünce aşamasını* ve üçüncü noktanın ise *düşüncenin dışa vurulma aşamasını* anlattığı söylenebilir².

Hukukçuların betimlediği bu üç aşamalı sürecin son aşaması, bizi özgürlük sorununa getirmiş olmaktadır. Çünkü, *düşüncenin dışa vurulma aşaması* bir eylemde bulunmayı da beraberinde getirmektedir. Eylemde bulunma ise, özgürlüğün görünüm biçimi olup, özgürlük hakkında herhangi bir yargıda bulunabilmek için irdelenmesi gereken bir olgudur³. Bir başka anlatımla, eylemde bulunmayı irdellemek felsefi boyutuyla özgürlüğün ne olduğunu anlayabilmenin bir ön gereği olmaktadır.

B. Özgürlük:

İnsanın iradesine bağlı olarak oluşan eylemde dört aşama saptamak mümkündür⁴:

- ¹ B. Tanör, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, İstanbul, 1969, s. 15.
- ² Aynı eser, s. 15.
- ³ N. Ökten, *Özgürlük, Sorunu ve Hukuk*, İstanbul, 1977, s. 12.
- ⁴ Aynı eser, s. 12/14.

1. Amaç aşaması,
2. Tutum alma aşaması,
3. Karar verme aşaması,
4. Uygulama aşaması,

Amaç aşaması, uygulamanın önceden insan zihninde tasarlanmasını; *tutum alma aşaması*, karar alma ve uygulama aşamasına geçmeden önce, olması muhtemel bir eyleme karşılık gelen, bilinçli psikolojik bir durumu; *karar verme aşaması*, iradenin asıl tutumunu ortaya koymasını ve *uygulama aşaması*, karar vermenin somut bir görünüm kazanmasını anlatmaktadır.

İnsan davranışının özgür olup olmadığı bu dört aşamayla çok yakından ilgili bulunmaktadır: Şöyle ki;

Amacımızı özgürce seçebiliyorsak, özgürce tutum alabiliyorsak, kararımızı özgürce verebiliyor ve verdiğimiz bu kararı özgürce uygulayabiliyorsak, özgür olduğumuzdan sözetmemiz mümkündür⁵. Tabii, bu da, düşüncenin ilk önce yeşerdiği kendi kafalarımızdaki dogmalardan kurtulmakla gerçekleşmesi mümkün olan bir şeydir.

Eğer, eylemde bulunmanın aşamalarını bize bağlı olan, içimizde oluşan *iç aşama* (amaç, tutum ve kararı kapsamaktadır) ve *dış aşama* (uygulamayı kapsamaktadır) diye iki alt kategoriye daha ayıracak olursak; bu kategorilendirme düşüncenin oluşum öncesi, *saf düşünce* ve düşüncenin *dışa vurulma aşaması* ile çakışmaktadır. Yani, mantıksal olarak bile düşüncenin oluşum ve dışa yansımaları süreci hukuki bir güvenceyi ve özgür bir ortamı zorunlu kılmaktadır.

O halde, bu bağlamda düşünce özgürlüğünden neyi anlamak gerekir? Soruyu tanımlayıcı bir çerçevede yanıtlamak uygun olacaktır.

C. Düşünce Özgürlüğünün Tanımı ve Özellikleri:

Sözü uzatmadan, çok kısa bir tanımlamayla, düşünce özgürlüğü, düşüncelerin serbestçe açıklanabilmesidir. Eğer kavram olarak öğlelerine ilişkin yukarıda söylediklemizi gözönüne alarak tanımı açmaya çalışırsak; düşünce özgürlüğünün, insanın serbestçe düşünceler edinebilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden ötürü kınanmaması, düşünce ve kanaatlerini hukuki güvencenin bireylere eşit olarak sağlandığı bir ortamda özgürce dışa vurabilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda düşünce özgürlüğünün en temel özelliği düşüncenin dışa yansıtılması, başkalarına iletilebilmesi olmaktadır. Bu özelliği ile düşünce özgürlüğü söz, basın, bilim, toplanma, dernek kurma... gibi temel hak ve özgürlükleri de kapsamış olmaktadır. Çünkü, tüm temel hak ve özgürlükler düşünce özgürlüğünün varlığı ölçüsünde bir değer taşımaktadırlar⁶.

Tam bu noktada, düşünce özgürlüğünün ikinci temel özelliği olarak *bütünselliği* ortaya çıkmaktadır: Düşünce özgürlüğünün bir bütünselliği içermesi, *düşünme özgürlüğü* ve *açıklama özgürlüğü* diye ikiye ayrılmasının olanaksız olduğunu göstermektedir. Bir başka anlatımla, düşünce ya vardır ya da yoktur. Eğer varsa dışa vurulmasını ve başkalarına iletmesini engellemek, düşünce özgürlüğünü dolaylı da olsa yok saymak demektir.

⁵ Aynı eser, s. 14.

⁶ Tanör, a.g.e., s. 16.

Bu ikinci temel özelliğinden kalkarak, düşünce özgürlüğünün üçüncü temel özelliğine geçmek mümkündür: Düşünce özgürlüğünün bir bütünsellik ve bölünmezlik içinde varolabilmesi için, bu bölünmezliği ve bütünselliği sağlayan ve tek başlarına hiç bir anlam ve değer ifade etmeyen bir takım yan özgürlüklere de gereksinme vardır. Bu yan, ana düşünce özgürlüğünü tamamlayıcı işlevleri büyük olan özgürlükleri sınıflandırarak şöylece sıralayabiliriz⁷:

1. Düşüncenin Oluşumu İçin Gerekli Özgürlükler:

Bilgi ve düşünceleri araştırıp elde etmek, serbestçe öğrenme ve haber alma özgürlüklerini bu kapsam içinde düşünebiliriz. Bu özgürlükler düşünme ve seçme işlemleri için gerekli hammaddeyi sağlama işlevini gören özgürlükler olmaktadır.

2. Kanaat Özgürlüğü:

Doğru olduğuna inanılan düşünce ve kanaatleri seçme ve benimseyebilme özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün kalbi işlevini gören bir niteliğe sahiptir.

Düşünce ve kanaatleri benimseme ve seçme dinsel konulara yönelik ise, vicdan özgürlüğünden sözetmemiz gerekecektir.

Kanaat özgürlüğünün en belirgin iki özelliği, kimsenin kanaatlerinden ötürü kınanmaması ve kimsenin kanaatlerini açıklamaya zorlanmamasıdır.

3. Düşüncenin Dışa Yansımaya İlişkin Özgürlükler:

Bu kapsama giren özgürlükler bir kimsenin düşüncelerini başkalarına iletebilme, yayabilme ve düşüncelerine uygun biçimde davranabilmeyi anlatmaktadır.

Sözkonusu özgürlüklerin gerçekleşmesi ise; yazı, söz, kamuya açık toplantılarda konuşmak, toplanma, dernek kurma... gibi yollarla olmaktadır.

Buraya değin söylenenlerle, düşünce özgürlüğü çeşitli boyutları ve özellikleri açısından betimlenmiş olmaktadır. Şimdi ise, düşünce özgürlüğünün siyasal sistemlerin birer ideolojik sorunu olarak belirmesi olgusunu ele alabiliriz.

III. Düşünce Özgürlüğünün Siyasal Sistemlerin Birer İdeolojik Sorunu Olarak Belirlenmesi:

Siyasal sistem, toplumların ortak amaçlarını belirlemek ve gerçekleştirmek üzere oluşturdukları bir örgütler dizisidir⁸. Bu örgütler, birbiriyle bağlantısı olan bir bütünü oluştururlar. Bu bütünü oluşturmada birleştirici ve yönlendirici işlev büyük ölçüde hukuka düşmektedir. Çünkü, hukukun en belli başlı görevlerinden biri de, insanların gereksindikleri toplumsal yaşamı bir takım kurallara bağlayarak, bir düzenliliğe kavuşturmasıdır. Bu anlamda hukuk, ölçsüzlüğün, kargaşalığın, keyfi davranışın karşıtı olmaktadır⁹.

Belirli bir hukuk rejiminde hiyerarşik bakımdan en tepe noktada anayasanın yer alması ise doğaldır. Çünkü, anayasalar bir toplum sözleşmesi niteliğini taşıyarak, bir yandan siyasal sistemlerin temel yapılarını, örgütlenişlerini ve işleyiş kural-

⁷ Aynı eser, s. 24/30.

⁸ İ. Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul 1977, s. 16.

⁹ V. Aral, "Hukuka İlişkin Değişik Görüşler ve Bunların Değerlendirilmesi ile Birlikte Doğru Görülebilecek Bir Hukuk Anlayışı", *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XXXIX, S. 1-4, 1973, s. 28.

larını gösterirler, öbür yandan da çıkarılacak yasaların uymak zorunda oldukları temel ilkeleri içerirler. Bu temel ilkelerin ise, çoğu zaman vatandaşların hakları ve özgürlükleri için yapılan savaşımın sonucu olarak ortaya çıktıkları söylenebilir. Bu bakımdan, herhangi bir siyasal sistemin anayasasındaki temel ilkeler büyük ölçüde vatandaşların temel hakları ve özgürlükleriyle ilgili olmaktadır. Dolayısıyla, bir siyasal sistemin anayasasını vatandaşların temel haklarını ve özgürlüklerini koruyan başlıca belge saymak mümkündür¹⁰.

Ancak, her anayasaya hâkim olan temel bir siyasal ideolojiden sözetmek de gerekmektedir. Çünkü, her şeyden önce, siyasal sistemin başlıca istikrar ve destek öğelerinden olan meşruluk kavramı kaynağını büyük ölçüde belirli bir ideolojiden alır¹¹.

İdeolojiye de dünyada neyin, nasıl olması gerektiğini yanıtlayan önermeler sistemi niteliğinde, belli bir düzeni koruma işlevi yüklenmiş bir yapıt olarak baktığımızda anayasaların temel hak ve özgürlüklere bakış açısının sistemin hâkim ideolojisi tarafından belirlendiğini söyleme olanağımız doğacaktır.

Tam bu noktada, siyasal sistemleri bir sınıflandırmaya tâbi tutmamız gerekmektedir:

Eğer siyasal otorite (iktidar) resmi bir ideolojinin uygulayıcısı ise ve herhangi bir ideolojik rekabete izin vermiyorsa *tekci*, kapalı bir siyasal yaşama dayanan *otoriter* sistemden; eğer, siyasal otorite ideolojik bir rekabete izin veriyorsa, siyasal muhalefet bir anayasa kurumu olarak varsa, *çoğulcu*, açık bir siyasal yaşama dayanan *demokratik* siyasal sistemden söz edebiliriz¹³.

Çizdiğimiz bu genel çerçeve içinde kalarak, temel sorunlarımızı çözümlenmeye yönelik bir kaç noktayı tekrar vurgulamamız gerekmektedir:

1. Düşünce özgürlüğü herhangi bir siyasal sistem içinde ele aldığımızda önce o siyasal sistemin hâkim ideolojisinin insanı (dolayısıyla insanın temel hak ve özgürlüklerine) nasıl yaklaştığına, sonra da bu yaklaşımın somut olarak o sistemin anayasasına ve yasalarına nasıl yansıdığına bakmalıyız.

Çünkü, Anayasadaki ve yasalardaki ifadelerin düşünce özgürlüğüne hangi derecede gerçekleştirmeye yöneldiğini böylece saptamamız mümkün olacaktır.

2. Bu bağlamda, düşünce özgürlüğünü tüm siyasal sistemler için kuramsal düzeyde anayasal bir sorun olarak ele alabileceğimizi sanıyoruz. Çünkü, yasaların anayasaya uygun olması gerektiğini hukuk mantığının temel bir ilkesi olarak gözönüne alıyoruz ve anayasaların serbestçe açıklanacak düşüncelerin *tavanı* değil *tabanı* olduğunu kabul ediyoruz¹⁴.

¹⁰ M. Sosyal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1974, 2.8., s. 6.

¹¹ D. Easton, *A. Systems Analysis of Political Life*, New York, 1965, s. 287 vd.

¹² *International Encyclopedia of Social Sciences*, V. 12, s. 267.

¹³ T. Z. Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1980, 4.b., s. 413.

¹⁴ M. Sosyal, *Güzel Huzursuzluk*, İstanbul, 1975, s. 72.

3. Somut olarak düşünce özgürlüğünü siyasal sistemlerin ideolojik sorunu olarak, *tekci ve çoğulcu* sistem ayrımı yaparak daha anlamlı inceleneceğini ileri sürüyoruz.

Çünkü, herhangi bir siyasal sistemin hâkim ideolojisi tarafından çizilen sınırlar içinde kalarak düşünmenin olamayacağı kanısını taşıyoruz.

Gerçek düşünce özgürlüğünün o sistemin hâkim ideolojisine karşıt ideolojiler oluşturmak olduğunu savlıyoruz. Kısacası, düşünce özgürlüğünün anayasaya uygun düşünceleri dile getirmeye olduğunu sanmıyoruz. Ve bu şekliyle düşünce özgürlüğünün *çoğulcu* sistemlerde gerçekleştiğini; ideolojik bir sorun olarak *sağ* ya da *sol* olsun özellikle tekçi sistemler için ortak bir sorun olarak belirlediğini ileri sürüyoruz.

Şimdi, bu üç temel noktada söylenenleri tekçi ve çoğulcu sistemler bağlamında ve değişik ideolojiler açısından daha somut olarak ele alabiliriz.

A. Tekçi Siyasal Sistemler ve Düşünce Özgürlüğü:

Bu başlık altında değişik iki ideoloji türünün düşünce özgürlüğüne yaklaşımını sözkonusu edeceğimiz ve bu yaklaşımların geçmişte ve bugün varolan siyasal sistemlerin yer yer yasal düzenlemelere nasıl yansıtıldığına bakacağız.

1. Faşizm-Nasyonal Sosyalizm ve Düşünce Özgürlüğü:

Siyaset bilimi açısından dar anlamıyla faşizm, özellikle İtalya'da İkinci Dünya Savaşından önce ortaya çıkan siyasal sistemi; geniş anlamıyla ise, Marxist olmayan bütün modern diktatörlükleri kapsamaktadır¹⁵.

Hitler Almanyasının siyasal sisteminin küçük ayrıntılar dışında İtalyan Faşizminden bir farkı olmadığı için, bu bölümde her iki tip için de faşizm sözcüğü kullanılacaktır.

Farklı toplumlarda, farklı biçimlerde uygulanmasına karşın Faşizmin şu ortak özelliklere ve öğelere sahip olduğu söylenebilir¹⁶:

- . Milliyetçilik;
- . Liberalizmin ve parlamentarizmin şiddetli eleştirisi;
- . Mito ve Elit kavramı;
- . Pragmatizm, şiddet kullanılması ve Makyavelci siyasal ahlâk anlayışı;
- . Duygu, heyecan ve sezginin yüceltilmesi, rasyonalizme karşı romantik, anti-entellektüel bir felsefe hareketi;
- . Devletin yüceltilmesi ve klâsik bireyciliğin reddi;
- . Totaliterlik,

Bu özelliklerin öğelerin tümüyle birlikte ele alındığında, Faşizmin temel görüş ve anlayışının *devlet* olgusu üzerinde odaklaştığı, kolayca çıkarılabilir. Mussolini'nin ifadesiyle, Faşizmde "devlete karşı hiç bir şey olamaz, devletin dışında hiç bir şey olamaz; her şey devletin içindedir". Bunun anlamı ise, devletin mutlak üstün, kesin, ezici ve karşı gelinmez bir kudrette olduğudur¹⁷.

¹⁵ B. Dâver, *Çağdaş Siyasal Doktrinler*, Ankara, 1969, s. 128.

¹⁶ Aynı eser, s. 129.

¹⁷ M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1964, s. 108/109.

Doğal olarak, bu bağlamda, Faşizme göre, siyasal sistemin temel ögesi birey değil, devlet olmaktadır. (Nasyonal Sosyalizme göre ise halk topluluğu son tahlilde bu topluluğu temsil eden irk olmaktadır).

Böyle bir anlayış Faşizme zorunlu olarak totaliterliğe götürmektedir. Böylece kişiyi devlete ve irka feda eden Faşizm, bireysel alandan siyasal ve düşünsel alana değin tüm toplumsal yaşamı denetim altında tutmuş olmaktadır.

Faşizmin kalın çizgilerle belirtilen bu temel özellikleri düşünce özgürlüğüne yaklaşımını da belirlemektedir:

Faşizm, "varolabilecek yegâne ciddi hürriyet olan Devletin hürriyetinden ve ferdin de bu devlet içerisindeki hürriyetinden yanadır". Birey açısından bu özgürlük ise, bir hak değil, bir ödev olmaktadır. Doğal olarak bu anlayışa göre, birey ancak devletin çıkarlarıyla çatışmadığı oranda ve ancak devletin izni ölçüsünde özgürlüğe sahip olabilir. Eğer, devletin çıkarı bireye çok az özgürlük tanınmasını gerektiriyorsa, birey çok az özgürlükten yararlanabilir. Eğer gene devletin çıkarı herhangi bir alanda ve herhangi bir zamanda bireye özgürlük tanımamayı gerektiriyorsa, birey özgürlükten yararlanamaz. Kuşkusuz, böyle bir özgürlüğün gerçek bir özgürlük olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Faşizmin genel olarak özgürlüklere bu anlamda yaklaşımı, düşünce özgürlüğünün statüsünü açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Şöyle ki:

Faşist siyasal sistemin kendi ahlâkı, kendi dini, yeryüzünde kendine özgü tarihsel bir görevi, kendi toplumsal adalet ve iktisadi anlayışı vardır. Dolayısıyla, faşist ideoloji bütün ve mutlak gerçeği temsil etmektedir. Devlet gerçeğin ve doğrunun tekelini elinde bulundurur ve böyle bir devlete karşı hiç bir muhalefet, hiç bir eleştiri yapılamaz. Böylece, faşist devlet resmi ve rakip tanımayan bir ideolojiye sahiptir; devletin temsil ettiği dünya görüşüne karşı ileri sürülebilecek hak ve özgürlüklere yer yoktur. Söylenenleri formüle edersek "faşizmde, faşizme karşı düşünce özgürlüğü yoktur", diyebiliriz¹⁸.

Nitekim, ideolojik düzeydeki bu ilkeler Faşist dönemde İtalyan Anayasasına ve Ceza Yasasına da yansımıştır: Gerek Anayasa gerekse ceza yasası düzeyinde faşist siyasal sistemin ideolojik bakımdan korunmasını sağlamak amacıyla bir takım sınırlayıcı önlemlere, düzenlemelere başvurulmuştur. Sözgelisi, 1930 tarihli İtalyan Ceza Yasası bu anlamda söylenenlere iyi bir örnektir. Hatta bu bakımdan sözkonusu yasanın klâsik anlamda bir yasa olmaktan çok, bir "siyasal kod" u andırdığı söylenmektedir.

Aynı şekilde, Hitler döneminin Nasyonal-sosyalist ideolojiye dayanan siyasal sisteminden söz etmek mümkündür. Hitler'in iktidara geçmesiyle bir yandan 4 Ekim 1933 tarihli bir yasayla basın özgürlüğü yokedilirken, öbür yandan da 20 Aralık 1934 ve 28 Haziran 1935 tarihli yasayla devlete ve partiye karşı saldırıları önleyici tedbirler konarak partiye karşı girişilecek her türlü propagandanın vatana ihanetle eş tutulacağı ilân edilmektedir¹⁹.

¹⁸ Aynı eser, s. 110; Tanör, a.g.e., s. 32/34.

¹⁹ Tanör, a.g.e., s. 34/35.

Görüldüğü gibi, Faşist siyasal sistem içinde düşünce özgürlüğü ancak resmi ideoloji doğrultusundaki ideolojilere tanınmaktadır. Ancak, Faşizm bir doktrin olmaktan çok pratik bir siyasal hareket olduğundan²⁰, düşünce özgürlüğü alanında da son söz, resmi ideolojiyi güncel yorumlarla ilân edecek olan lidere (Duce ya da Führer) düşmektedir²¹.

2. Marxizm-Leninizm ve Maoizm:

Marxist ideolojiden kaynaklanan Leninizm ve Maoizm uygulama olanağını bulmuş iki siyasal sistem tipini (SSCB ve ÇHC) anlatmaktadırlar. Kuşkusuz, bu iki ideoloji arasında ayrılıklar sözkonusudur. Ancak, birer sol ideoloji olarak özgürlük sorununda benzer tutumu simgelediklerinden birarada ele alınmaları gerekmektedir.

Bütün uygulamada etkin olan bu iki ideolojiye dayanan sistemleri irdelemeden önce, genel olarak Marxizmin özgürlük sorununu nasıl ele aldığına bakmak yararlı olacaktır.

Bu konuda belirtilmesi gereken ilk nokta, kişi özgürlüğüne hiç değer vermeyerek, devleti ya da ırk esasına dayanan halk topluluğunu biricik amaç olarak kabul eden Faşizmden farklı olarak Marxizmin, özgürlüğü üstün bir amaç ve ulaşılması zorunlu bir hedef olarak kabul etmesidir²².

Marxizm bu hedefin, devletin ortadan kalkmasıyla tarihsel olarak gerçekleşeceğini ileri sürmektedir.

Bu ara, Marxizmin özgürlük anlayışını liberal-bireyci görüşten ayrıldığını da belirtmek gerekmektedir: Bireyci görüşün insanı doğuştan özgür kabul etmesine ve sadece bu özgürlüğün korunmasını istemesine karşılık, Marxizm, insanı şimdiki durumuyla *yabancılaşmış* saymakta, onu özgürleştirerek bu yabancılaşmadan kurtarmayı öngörmektedir²³.

Yabancılaşma ise, toplum ve doğa yasaları içinde yitip gitmektir. Bu yitip gitme kendini, metafizik, dinsel, sosyolojik ve politik alanlarda gösterir. Bu bakımdan, yabancılaşmış durum, özgür olmamayı, ondan kurtulma ise, özgür olmayı ve özgürleşmeyi anlatmaktadır.

Marxizme göre, kapitalizm, yabancılaşmanın en yoğun olduğu toplum tipidir. Çünkü, bu toplum tipinde toprak, fabrika, hammadde sahiplerinden oluşan alıcı grup karşısında, akıl ve kol gücünden başka satışı olmayan satıcı grubu vardır. Arz-talep yasası çerçevesinde satıcı grup mallarını satarken alıcı gruba büyük ödümler vermektedir. Dolayısıyla, ilk yabancılaşma böylece toplumsal alan içinde belirmiş olmaktadır: Çalışma gücünün parayla satılması, yaşamın parayla değiştirilmesi; çalışanın bir sözleşmeyle çalıştırılması (kapitaliste) bağlanması ve işçinin bir *meta* konumuna girmesi...

Kapitalist üretim süreci bir başka yabancılaşma türünü ortaya çıkaracak niteliktedir. Şöyle ki:

²⁰ Dâver, *a.g.e.*, S. 128.

²¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 35.

²² Kapani, *a.g.e.*, s. 115.

²³ Tanör, *a.g.e.*, s. 37.

Kapitalist üretim sonucu elde edilen ürünün değeri, iş gücü için ödenen değerin üstünde olmaktadır. Değerler arasındaki bu fark, kapitalist lehine bir artı-değeri ortaya çıkarmaktadır. Artı-değer ise, kapitalistlerin servetlerini artırıcı en önemli öğedir. Kapitalistlerin servetlerinin bu yolla artması *ahlâki* yabancılaşmayı anlatmaktadır. Çünkü, artı-değer bağlamında ödenmemiş çalışma ücreti ödenmiş gibi gösterilmektedir.

Sözkonusu bu yabancılaşmalar sonunda siyasal yabancılaşmaya yol açmaktadırlar:

Üretim araçlarına sahip olan toplumsal sınıf(lar) siyasal iktidarı da el(ler)ine geçirerek üretim araçlarına sahip olmayan toplumsal sınıf(lar)ı sömürür(ler). Böylece sömürülen sınıf(lar) topluma yabancılaşır(lar)²⁴.

İşte, Marxizme göre özgürlük sınıfsal bir çatışma bağlamında sözkonusu her türlü yabancılaşmadan kurtularak ancak sınıfsız bir toplumun kurulmasıyla sağlanabilir. Bu ise, sınıf çatışmasından proletaryanın galip çıkarak toplumda *geçici* bir diktatörlük kurmasını gerektirmektedir. Burjuva sınıfının tasfiye edilmesi tamamlandıktan, üretim araçlarının tümü topluma mal edildikten ve üretim "herkesin gereksinmesine göre" dağıtılmasına olanak verecek düzeye çıkarıldıktan sonra bu geçici diktatörlük sona erecektir²⁵.

Proletaryanın geçici diktatörlüğü, aynı zamanda, insan için tam ve gerçek bir özgürlüğe kavuşmak için bir *geçiş süresini* de anlatmaktadır.

Bu bağlamda, Marxizmin özgürleştirmenin uğruna özgürlüklerin sınırlanmasını öngördüğü söylenebilir. Çünkü, Marxizme göre, bir özgürlüğün verilmesi, eğer sınıflı toplumun, dolayısıyla eski özgürlüğün geri gelmesine yol açacaksa bunun tam olarak tanınmasından kaçınmak gerekir. Bir başka deyişle, bütün yurttaşlara daha ilk günden klâsik demokrasilerin anladığı anlamda özgürlükler tanımak, ilerde gerçek özgürlüğe varmayı engelleyebilir. O halde, kişiye bugün için tanınacak özgürlüğün Marxist devletin amacına aykırı olmaması gerekir. Ancak, Marxizme göre, proletarya diktatörlüğü dönemi, burjuvalar ve devrim düşmanları için bir özgürlük dönemidir. Dolayısıyla, emekçiler için gerçek özgürlüğü sağlamaya yönelik bir demokrasidir²⁶.

Leninizmin ve Maoizmin özgürlük anlayışını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Çünkü, Leninizmin ve Maoizmin Marxizme özgürlük sorunu açısından katkıları olduğu sözkonusu edilemez²⁷. Ancak, Leninizm-Maoizm üzerine eğilmek, somut uygulamanın getirdiği somut özgürlük sorununu incelemek anlamına gelecektir.

Sözkonusu somut iki uygulamaya Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti siyasal sistemleri çerçevesinde bakmak yararlı olacaktır.

İlk başta, her iki siyasal sistem için de düşünce özgürlüğünün resmi ideolojile-

²⁴ K. Marx, *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, (Ed.: T.B. Bottomore - M. Rubel), London, 1975, s. 175/185; Öktem, a.g.e., s. 103/106.

²⁵ Marx, *aynı eser*, s. 235 vd.

²⁶ Kapani, a.g.e., s. 117; Tanör, a.g.e., s. 38.

²⁷ Öktem, a.g.e., s. 197.

rinin dar kalıpları içine sıkıştırıldığını söylemek mümkün olacaktır. Dolayısıyla, her iki sistemde sistemin esaslarını yadsımak ya da eleştirmek doğrultusunda sistem üstü bir düşünce özgürlüğünden söz etmek olanaksız olmaktadır.

Örneğin, SSCB Anayasasının (1936) 125. maddesi bu doğrultudadır:

"Emekçilerin yararlarına uygun olarak ve sosyalist sistemin güçlenmesi için aşağıdaki hürriyetler yurttaşlara sağlanmıştır:

- a) Söz hürriyeti
- b) Basın hürriyeti
- c) Halkın bir araya gelmesi de dahil olmak üzere, toplanma hürriyeti
- d) Gösteri yürüyüşü ve gösteri hürriyeti"²⁸.

Keza, CHC Anayasası (1975) belirli maddeleri aynı durumu daha katı anlatımlarla yansıtmaktadır. Örneğin, Anayasanın 12. maddesine, "... kültür ve eğitim, sanat ve edebiyat, beden eğitimi, sağlık hizmetleri ve bilimsel araştırma ve çalışmalar hep proletarya siyasetine hizmet etmeli" 26. maddesinde de "Yurttaşların temel hak ve görevleri, Çin Komünist Partisinin önderliğini desteklemek, sosyalist sistemi desteklemek ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ve Kanunlarına uymaktır" denilmektedir. Doğal olarak bu bağlamda "Yurttaşlar söz, haberleşme, basın, toplanma, dernek kurma, gösteri ve yürüyüş yapma hürriyetine; grev yapma hürriyetine..." sahiptir, diyen 28. maddenin düşünce özgürlüğü açısından hiç bir anlamı kalmamaktadır²⁹.

B. Çoğulcu Siyasal Sistemler ve Düşünce Özgürlüğü:

Başlarda da belirttiğimiz gibi, ideolojilerin serbest yarışmasına dayanan çoğulcu sistemler ya da ortak bir adlandırmayla *demokrasi*, düşünce özgürlüğünü gerçekleştirmede ideal niteliklere sahiptir.

Çünkü, her şeyden önce demokrasi toplumların geleceğini önceden kararlaştırılmış belli bir tasarıya ya da belli bir iradeye bağlı kalmayı öngörmemektedir. Toplum sorunlarına daima yeni çözümler aranabilmesi, toplumun yapısına ilişkin olarak herhangi bir dogmatikliğe yer olmayışı bu anlayışın özünü oluşturmaktadır. Bu demokrasinin felsefi anlamda *rölativizm* (göreliliğe) ve plüralizm (çoğulculuğa) dayanması demektir ki; demokrasinin özgürlüğe bakış açısını da sözkonusu temel iki ilkece belirlenmektedir. Şöyle ki:

Demokratik siyasal sistemde devlet bütün ideolojiler karşısında tarafsız, onları hoşgören, bireyleri belli bir ideolojiyi kabule zorlamayan bu seçişi onlara bırakan bir temel anlayışa bağlıdır. Demokrasinin rölativizm diye adlandırılan bu ilkesi, herkesin siyasal inanç ve düşüncesinin eşdeğerde sayılmasını, eşit ölçüde korunmasını, değişik düşüncelerin serbest bir yarışma içinde kendilerini kabul ettirmelerini öngörür. Plüralizm ilkesiyle de demokrasi, ideolojik çatışmalara açık olup ortadoks bir ideolojiye saptanıp onu toplumun resmi ideolojisi konumuna sokmaz, Bir doğrunun yanında başka doğruların da olabileceğini kabul eder. Dolayısıyla, demokraside düşünce ve kanaatlerin hiyerarşisi değil, eşitliği sözkonusudur³⁰.

²⁸ S. Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s. 603/604.

²⁹ Aynı eser, s. 615; 621.

³⁰ H. Mayo, *Demokratik Teoriye Giriş*, Ankara, 1964, s. 190/193, (Çev: E. Kon-gar).

Ancak gene de düşünce özgürlüğü açısından demokrasiyi kendi içinde *mutlak* ve *klâsik* olmak üzere ikiye ayırarak irdelemek gerekmektedir.

1. Mutlak Demokrasi Anlayışı ve Düşünce Özgürlüğü:

Mutlak demokrasi halk çoğunluğunu kayıtsız ve şartsız iradesine dayanan bir sistemdir. Halk çoğunluğunun iradesi herhangi bir yönde bir kere belirtildikten sonra, artık bu iradenin karşısına çıkacak sınırlayıcı ve kayıtlayıcı hiç bir güç bulunmaz ve bulunmamalıdır da. Çünkü, tersi durumunda, halk iradesinin gerçekleşmesi engellenmiş ya da geciktirilmiş olur ki, bu da demokrasiye aykırı düşer.

Böyle bir anlayış, doğal olarak, iki örtük (zımni) varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, çoğunluğun iradesini, tüm halkın iradesi olarak gören varsayım; ikincisi ise, çoğunluğun daima haklı olduğu ileri süren varsayım³¹.

Böylece, mutlak demokrasi sayı üstünlüğüne dayanan bir sistem olarak, herke-se belirli aralıklarla kullanılacak bir oy hakkının ötesinde geniş haklar ve özgürlükler tanımayı öngörmemiştir.

Mutlak demokrasi anlayışının uygulamadaki ilk örneği Fransız Devriminden sonra 1793-1794 tarihlerinde Birinci Cumhuriyet döneminde görülmüştür.

Günümüzdeki örnekler olarak da Marxist ideolojiyi temel alan kendilerine "Halk Demokrasileri" denilen siyasal sistemleri alabiliriz. Doğal olarak, bu sistemleri mutlak demokrasi olarak halk çoğunluğuna dayandıkları varsayımı çerçevesinde nitelendirmek mümkündür. Çünkü, Marxist—Leninist ve Maoist sistemlerin her zaman halk çoğunluğuna dayandığını ileri sürmek gerçeğe pek uymamaktadır. Bugün sözkonusu sistemlerde tek aday üzerinde yapılan seçimlerin (daha doğrusu plebisitin) biçimsel bir görünümünden ve formaliteden ibaret olduğunu, söyleyebiliriz.

2. Klâsik Demokrasi Anlayışı ve Düşünce Özgürlüğü:

Klâsik demokrasi anlayışına mutlak demokrasinin tersine çoğunluğun iradesinin mutlak ve sınırsız bir irade olmadığı ilkesi hâkimdir. Bir başka anlatımla, mutlak demokraside azınlığın hiç bir rolü ve değeri bulunmamasına karşılık, klâsik demokraside azınlık çoğunluk konumuna geçebilme olanağına sahip bulunmaktadır. Bu hak da kendisine bağlı olan diğer bütün hakları beraberinde getirmektedir.

Böyle bir anlayışın, doğal olarak özgürlük düşüncesi ve düzeniyle ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu söylemek gerekecektir. Bir başka deyişle, özgürlüklerin bulunmadığı yerde klâsik demokrasiden söz etmek mümkün değildir.

Bunun yanında, klâsik demokrasi açısından "Marxist demokrasi"lerin tersine, *gelecekteki tam özgürlük için bugünkü özgürlükleri feda etme yoluna sapmak mümkün değildir*. Dolayısıyla, klâsik demokrasi anlayışında özgürlük, sadece bir amaç değil, aynı zamanda amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır da³².

Bu bağlamda, klâsik demokrasiyi benimseyen siyasal sistemlerin anayasalarına baktığımızda bu anayasaların bütün düşüncelerin açıklanmasına, ideolojilerin yayılmasına ve serbest demokratik yarışma kurallarından geçerek siyasal iktidara adaylıklarını koyabilmelerine açık olduğunu görebiliriz³³.

³¹ Kapani, *a.g.e.*, s. 124.

³² Aynı eser., s. 126/127.

³³ Tanilli, *a.g.e.*, s. 427; 456; 569.

Bu ülkelerde anayasa koyucuları "meşru düşünce-meşru olmayan düşünce" ayrımını yapmamakta ve düşünceleri "yararlı-zararlı" diye nitelendirmemektedirler. Örneğin, bu konuda ABD Federal Yüksek Mahkemesinin 1945'lerde verdiği bir karar ilginçtir:

"...Halkı zararlı fikir akımlarına karşı korumaya kalkışmak devletin ne görevidir ne de hakkı... Anayasa kurucuları bizim adımıza doğru ile yanlış arasında bir ayırım yapmak için hiç bir yönetime güvenmediklerinden gerçeği aramakta herkesin yol göstereni yine kendisi olmak gerekir"³⁴.

Buraya değin söylenenlerle özgürlükler açısından klâsik demokrasinin ne gibi düzenlemelere gereksinme duyduğunu belirtmedik. Çünkü, her siyasal sistem gibi, klâsik demokrasinin de kendi temelini korumak istemesi doğaldır. Formüle ederek soracak olursak, bu sistemlerde özgürlüğün ne gibi bir ölçüsü bulunmaktadır?

Hemen belirtelim ki, bu ölçü düşüncelerin zor ve şiddet yoluyla kabul ettirilmesine, uygulanmasına çalışılmaması koşuluyla özdeştir. Klâsik demokraside devlet düşüncelerin zora başvurulmaksızın ifade edilmesini uygulamasını korumak durumundadır. Bu ise, sistemin kurallarının şu ya da bu yönde ileri sürülecek düşüncelerin ışığında değiştirilmesinin mümkün görüldüğü, ancak bu düşüncelerin barışçı ve demokratik olmayan yöntemlerle gerçekleştirilmeye çalışılmasına göz yumulamayacağı anlamına gelmektedir.

O halde, klâsik demokraside değişik düşünce ve ideolojilerin anayasa rejiminin öngördüğü yöntemleri kullanmak koşuluyla siyasal iktidarı ele geçirmeleri mümkün görülmektedir. Anayasa rejiminin öngörmediği tek yöntem ise, şiddet olmaktadır. Böylece, şiddetten kaçınma ilkesi demokratik siyasal sistemin hâkim ideolojisi konumuna girmektedir. Bu durumun istisnası, sadece direnme hakkı çerçevesinde şiddete başvurmanın bir hak olarak bozulmuş olan liberal oyun kurallarını yeniden kurmak amacıyla hoş görülmesidir³⁵.

IV. Sonuç:

Yazımız, insan haklarının en başında gelen düşünce özgürlüğünü siyasal sistemler çerçevesinde kuramsal ve somut düzeylerde ele almaya yönelmiştir.

Söylediklerimiz özgün (orijinal) görüşler niteliğini taşımadığı gibi, yeni savlar da içermemektedir. Buna karşın, yazımızın örtülü olarak da olsa dile getirdiği temel bir savı vardır. O da, kişinin temel haklarını ve özgürlüklerini soyut düzeyden somut düzeye kayarak ele aldığımızda, bunların eksiksiz gerçekleştirilmesinde insana bakış açısının çok önemli rol oynadığıdır. Bugün her siyasal sistem insanların mutluluğunu gerçekleştirmeye yöneldiğini savlamaktadır. Ama, sistemlerin insan için yaratıldığını, insanın sistemler için yaratılmadığını bazan unutarak...

Düşünce özgürlüğü konusunda da durum farklı değildir. Bir yazarın isabetle belirttiği gibi, proletaryanın özgürlüğü adına Stalin ve Mao binlerce insanı öldürmüşler; özgürlük ve özgür dünyanın korunması uğruna İspanya'da, Şili'de faşist rejimler kurulmuş, Yunanistan'a sağcı diktatörlük getirilmiş; ABD'nde Mc Carthy akımıyla özgür düşünce baskı altına alınmış; Alman ırkının sözde özgürlüğü uğruna on binlerce kişi toplama kamplarına gönderilmiş, fırınlarda yaktırılmıştır³⁶.

³⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 45/ dipnot: 90.

³⁵ Aynı eser s. 48.

³⁶ Öktem, *a.g.e.*, s.5.

Kuşkusuz bu somut örnekler, siyasal boyutuyla özgürlüğün belirli bir düzeni koruma amacına yönelik bir ideolojik sorun olarak her sistem için belirlediğini göstermektedir. Bir düzenin korunma endişesi ise, insanın özgürlüğünü tehlikeye sokabilmektedir (Bu tehlikeye uydurulan gerekçelerin hiçbirine itibar etmiyoruz).

Bu sorun genel olarak özgürlük sorununa felsefi bakış açısını egemen kalmayı zorunlu hale getirmektedir:

Hangi siyasal sistem olursa olsun, insanın tümüyle özgür kılınmasını gerçekleştirmelidir. Çünkü, belirttiğimiz gibi, özgürlük, düşünen bir yaratık olarak insanın en önemli bir sorunu, ona insanlığını hissettiren özüdür. Dolayısıyla, insan, özgürlüğünü şu ya da bu nedenle siyasal sisteme göre uydurmaya yöneltmemeli, tam tersine, siyasal sistemler temellerini insan özgürlüğü üzerine kurmalıdırlar. Bu ise, siyasal sistemlerin *eşitlikçi, demokratik ve çağdaş* olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Çünkü, eşitlikçi olmadan özgürlükten herkesi yararlandırmaya, demokratik olmadan özgürlüğü engelleyen etkenleri ortadan kaldırmaya, çağdaş olmadan da özgürlüğü bir değer olarak savunmaya olanak yoktur*.

Çağdaş bir aydın olan J.P.Sartre'in deyiimiyle dile getirecek olursak, "insan özgürlüğe mahkumdur".

Dolayısıyla, tüm siyasal sistemler de insana özgürlüğünü yaratıcı ortamı yaratmaya müebbed mahkumdur.

* Burada gereği gibi açıklayamamış olabileceğimiz endişesi bir hususa dikkatleri çekmemizi gerektirmektedir: Özgürlük sorununun irdelenmesinde felsefi bakış açısının zorunlu kılınmasını önermemiz, özgürlüğün bilimsel bir konu değil, ahlaksal bir konu olmasındadır. Tıpkı eşitlik gibi. Bu bakımdan bu ahlaki yaygınlaştırmak için tek tek bireylere büyük görev ve sorumluluk düştüğünü düşünüyoruz.